

یوسف زلیخا دے قصہ کاریں اتے قصیں دا تعارفی مطالعہ

Abstract:

The story of Yousuf and Zulekha finds its actual origin from the Holy Quran which is narrated as "Ahsan-ul-Qassas" (The best of Quranic Febbles). The story of Hazrat Yousuf and Zulekha has been narrated in 03 Surah's of The Holy Quran namely, Yousuf, Al-Inaam and Al-Momin. Imaam Ghazali was the first person who wrote it in Arabic. After that this real story was touched upon in different languages in poetic and prosaic form. Based on the events of hometown 'Kinaan' of Hazrat Yaqoob (A.S) and land of Egypt, the poets have treated it with a local touch and flavor in such a manner that it seems to be the story of 'Wasaib'. This research article is an introductory study of the selected poets and their stories who have worked on this real story in their particular styles.

Keywords: Yousuf, Zulekha, Ahsan-ul-Qassas, Imam Ghazali, Kinaan, Wasaib.

داستان یوسف زلیخا حضرت یعقوب دے پتر حضرت یوسف دی حیاتی اتے انہاں نال زلیخا دے عشق دی کہانی بیان کریندی ہے۔ بنیادی طور تے اے کہانی قرآن مجید دے پارہ نمبر 12-13 وچ بیان تھی سورہ یوسف نال رلت رکھدی ہے۔ سرزمین مصر اتے حضرت یعقوب دے آبائی وطن کنعان دے واقعات اتے مشتمل ایں داستان کوں بیان کرن ویلے شاعر ایں انکوں اپنے ویسی رنگ وچ رنگ ایں طرحانویں بیان کیتے جو ہن ایہ قصہ تل وٹنی لگدے۔ کیوں جو ایندا سارا ماحول مقامی اے۔ ہن تیں گل ست شاعریں ایں حقانی قصے کوں موضوع سخن بنائے جہاں وچوں عبدالحکیم اچوی دا قصہ سرکڑھواں چا پدے۔ باقی قصے کاراں وچ محمد صدیق لالی، غلام سکندر غلام، احمد یار تونسوی، محمد نواز خوشتر ججوی، اکرم قریشی، لعل محبت تھلوی اتے ملک نذر حسین ارشاد جھنڈیر دے ناں شامل ہن۔

مذکورہ قصیں وچوں چنویں قصہ کاریں اتے انہیں دبیش قصیں دا تعارفی مطالعہ تلے درج

کہتا ویندا پئے۔

1- صدیق لالی (بحر العشق):

صدیق لالی ہوراں سرانیکی زبان وچ قصہ یوسف زلیخا ”بحر العشق“ دے ناں نال سبھ توں پہلے 1137 ہجری وچ تحریر کیتا۔ صدیق لالی دی حیاتی دے حالات توں ناواقفیت اتے قصے دے سن تصنیف بارے سو جھلا سٹیندے ہوئیں احمد حسین قریشی قلعداری ہوریں لکھدن:

”صدیق دے حالات کتھاؤں نہیں ملیئے۔ چھڑا ایہو پتہ لگیئے جو آپ ہوریں

1138 ہجری وچ قصہ یوسف زلیخا لکھیا جیندے کئی نسخے پُرانے کتب خانیاں

وچوں لہ پوندن۔“ (1)

احمد حسین قریشی قلعداری ہوراں لالی دے قصے داسن تصنیف 1138 درج کیتے جڈاں جو قصے وچ بیان تھئے سن موجب اے سن 1137 بنزدے۔ قصے دے سن تصنیف والا شعر ملاحظہ کرو:

ہک سو ہک ہزار ستتری سن پیغمبر ہجری

مہدی ملے امام تاں بہتر نہیں تاں عمراں گزری (2)

ایں حوالے نال میر حسان الحیدری ہوریں لکھدن:

”چراغ اعوان دے بعد سرانیکی مثنوی نگاریں وچوں قصہ لالیاں جھنگ دا نامور

شاعر صدیق لالی منظر عام تے آندے۔ جنیں 1138 ہجری/1752ء وچ مثنوی

یوسف زلیخا لکھ کراہیں ہوں سارے شعراء کیتے راہ پیدا کر ڈتی۔“ (3)

میر حسان الحیدری ہوراں وی احمد حسین قریشی قلعداری واگلوں سن تصنیف 1138 ھ ہی درج کیتے۔ سرانیکی شاعری دا ارتقاء مختصر تاریخ زبان و ادب سرانیکی اتے ملتانئی زبان اور اُسکا اُردو سے تعلق، دے لکھاریں وچوں کہیں وی صدیق لالی بارے مزید معلومات درج نی کیتیاں۔ معروف سرانیکی محقق کیفی جامپوری ہوراں تاں ”سرانیکی شاعری“ وچ صدیق لالی دا ذکر تین وی شامل نی کیتا۔ محقق کوں حامد علی لالی ہوراں دا ایم اے پنجابی دی سطح تے پروفیسر حفیظ تائب دی نگرانی پٹھ تھیا مقالہ بعنوان ”محمد صدیق لالی فن تے شخصیت“ پنجاب یونیورسٹی وچوں پڑھن سانگے ملیئے۔ مقالہ نگار کیوں جو خود لالی قبیلے نال تعلق رکھدا ہاں ساگوں اوں اپنے بُورگاں کنوں بذریعہ زبانی انٹرویو جیڑھیاں روایتاں اتے ڈو جھیاں معلومات کٹھیاں کیتن اُنھاں موجب او لکھدن:

ترجمہ: ”محمد علی لالی، صدیق لالی دی پیدائش داسن 1070 ہجری ڈ سیندن“ (4)

حامد علی لالی مزید لکھدن:

”صدیق لالی دی وفات شوال 1179 ہجری بمطابق مارچ 1766ء (چیترا) وچ

تھئی۔ انھاں دا مزار لالیاں دے قصبے توں لہندے پاسے چار کلومیٹر دے فاصلے تے

موجود ہے۔ ایندے آہروں باہروں دی آبادی کوں مزار دی نسبت نال ”دربار“

آکھیا ویندے۔ آپ داعرس ہر سال 15، 16 چیترا کوں منایا ویندے۔“ (5)

صدیق لالی ہوراں اپنا قصہ گل 74 عنوانات تلے مکمل کیتے جھوں وچ ڈو حکایات، حکایات

اصمعی تے حکایات ذوالنون مصری وی شامل ہن۔ قصے دی زبان بارے میرحسان الحیدری ہوریں لکھدن:

ترجمہ: ”صدیق لالی دی زبان سادہ ہے۔ بولی لہندی اتے ملتانی ملی جلی ہوئی

اے۔“ (6)

قصے وچ جاء جاء تے قرآن و احادیث دے حوالے موجود ہن۔ ڈاکٹر سجاد حیدر پرویز لکھدن:

ترجمہ: ”آپ نے اے قصہ، قصہ رقم کرن کیتے نہیں بلکہ حیاتی دے اخلاقی اتے

روحانی پہلوؤاں کوں سمجھاؤن دے حوالے نال لکھینے۔ اتے واقعات کوں محض

اشارتاں ہوں ای تھوڑے لفظیں وچ بیان کیتے۔ قصے وچ لالی ہوریں ہر واقعے کوں

ہک مثال بنا کراہیں اوں توں اخلاقی نتیجہ کڈھین۔ یعنی ایندے وچ واقعات

تھوڑے ہن اتے اخلاقی و روحانی نتیجے کڈھن دا حصہ زیادہ ہے۔“ (7)

قصے دامنڈ ھمد، نعت، آل نبی، اصحاب تے اولیائے کرام دی صفت سورہ یوسف، قرآن دی

وڈیائی تے مؤذن دی شان چھپے عنوانات نال پدھیندے۔ بنیادی طور تے لالی دا قصہ قدامت دے نتیجے وچ

لکھیل قصیاں دی روایت دی ہک کڑی اے جیڑھی لالی اپنی فنی مہارت، علمی بصارت، اتے فکری اُچائی

نال ٹھہاون دی تن ماری اے۔ ایں قصے دی بنیاد مذہبی کتب وچ درج واقعات اتے خاکیاتی ٹوٹیاں

اُتے رکھی گئی اے۔ ہیں کیتے اسماں آکھ سگدوں جو مذہبی اشاریاں وچ رنگین بیانی دا تڑکھ لاتے قصے

دی مبادیات کوں مؤثر بناؤن دی بھرپور کوشش کیتی گئی اے۔ قصے دے پلاٹ وچ جھول موجود ہووون

پاروں ”بحر العشق“ فن پارہ تاں نیپے پرشہ پارہ فی بن سگیا۔

لالی ہوریں اپنے قصے وچ سہل نگاری کوں مقدم رکھینے۔ قصے دے اکثر حصے محض ردیف قافیہ

کنوں شعر دی بھاند ڈیندن۔ نتاں سدھی سادی نثر دا گمان چا پدے:

خالص اللہ کرے عبادت روشن دیوا تھیوے

دلوں زبان ہک جے ہووے عرشوں لا دسیوے (8)

ثقافتی اظہار قصے دا لازمی جز گنیا ویندے۔ پراں سمورے قصے وچ ”بی بی زلیخا دی شادی“

دے عنوان پٹھ حرف ڈ و شعراں وچ شادی دا احوال قلم بند کیتا گئے۔

باپ زلیخا نوں پہنائے چوڑے پٹے زپور
ہزار غلام، ہزار غلامے دتے اشتر خچر
چہل انبار بھی سونا ملیا بت بھی ملیا نالے
آمونوں داخل ہوئی اہو پٹھی خوشی نالے

(کلیات لالی، ص: 268)

ایویں لالی ہوراں اپنے قصے وچ صنعتِ مبالغہ، صنعتِ تکرار اتے صنعتِ اعداد دے کئی تجربے وی کیتن۔ ایندے علاوہ منظر نگاری، مکالمہ نگاری، جزئیات نگاری، وغیرہ دے وی کئی شاندار نمونے ڈیکھن پڑھن کوں ملدن۔ البتہ قصہ کاری دی تاریخ اچ اسان ایں قصے کوں اُچوی تے ججوی دے بعد ای رکھ سگدوں۔

2۔ عبدالحکیم اُچوی (مثنوی یوسف زلیخا):

عبدالحکیم اُچوی بارے میر حسان الحیدری اپنے مقالے ”سرائیکی ادب“ وچ لطائفِ سیریہ دے حوالے نال لکھدن:

ترجمہ: ”مولانا عبدالحکیم اوج شریف دے قدیم باشندے اتے عباسی لاڑ ہن۔ علوم دینی وچ دستگاہ کامل رکھدے ہن۔ اوج وچ اُنھاں دی درسگاہ پورے برصغیر دے طلباء دا مرکز بنی ہوئی ہئی۔ مولانا قبلہ عالم خواجہ نور محمد مہاروی دے ہتھ تے بیتِ کیمیت اتے اُنھاں دے خلیفہ مجاز وی ہن..... اُنھاں دی مثنوی یوسف زلیخا سرائیکی زبان دی ”اُمہات الکتب“ وچ شمار تھیدی ہے۔“ (9)

عبدالحکیم اُچوی قصے دے آغاز وچ اینداسن تصنیف اتے اپنا تعارف کرویندیں ہوئیں لکھدن:

سن آہا سال بارہاں سے اٹھاراں
ڈیہاڑے وی زیادہ ہو رہاں
ہاں عباسی، قریشی، شیخ اے یارا
اُچاں وچ مصطفیٰ لائی میڈی پار
اصل چانول دا ہے میڈا ٹھکاناں
وچ احمد پور دے مشہور تھاناں (10)

کیفی جامپوری لکھدن:

ترجمہ: ”مولوی صاحب ہوریں اپنی مثنوی حضرت مولانا حاجی علیہ الرحمۃ دی

مشہور مثنوی یوسفؑ زلیخا کوں سامنھیں رکھ تے لکھی۔ ایندی ترتیب اتے بحر وی اوہا ہے۔ بعض اشعار تاں جامی دے اشعار دا ترجمہ ہن۔“ (11)

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر ہوریں مصنف اتے مثنوی بارے لکھدن:

”مولانا ہک جید عالم ہن۔ انھن کوں دینی علوم دے علاوہ عربی فارسی ادب تے وی خاص طور تے عبور حاصل ہئی آپ نے یوسفؑ زلیخا دا قصہ 1218 ہجری بمطابق 1803ء وچ تحریر کیتا۔ حافظ محمود شیرانی قصے دی تعریف کیتی ہے اتے اینکوں سب توں قدیم مثنوی قرار دے مگر اے دُرسٹ کا کینی۔ انھن توں پہلے کئی پیاں مثنویاں لکھیاں وُج چکیاں ہن۔ خود یوسفؑ زلیخا انھن توں پہلے صدیق لالی لکھی ہے۔ البتہ اینکوں زبان و بیان فن تے ڈوجھے فنی محاسن دی رونال ایں موضوع تے پہلی اُچی مثنوی دی حیثیت حاصل ہے۔“ (12)

ایں مثنوی دا ہک نسخہ 1317 ہجری وچ منشی گلاب سنگھ مفید عام پریس لاہور توں شائع کروایا۔ راقم کنیں 1978ء وچ اُردو اکیڈمی بہاول پور ولوں دلشاد کلانچوی دے اُردو ترجمے نال شائع تھیا ایڈیشن موجود ہے۔ اُچوی ہوراں دا اے قصہ کُل 51 فارسی عنوانات تے مشتمل ہے۔ قصے دا آغاز ب سوہنیں دی حمد، مدنی مٹھے منٹھار دی نعت، واقعہ معراج دی فضیلت، اپنے پیر نور محمد اتے نواب آف بہاول پور بہاول خاں عباسی (دوئم) دیاں صنعتاں دے بیان نال تھیدے۔

سمورا قصہ پلاٹ دی وُنت، تخیل آفرینی، کردار نگاری، جذبات نگاری، جزئیات نگاری، مکالمہ نگاری، ثقافت نگاری، اتے ساختیاتی تجزیات دا شاندار نمونہ ہے۔ اُچوی ہوریں قصے دے بُیادی اصولاں کوں سامنھیں رکھیندیں ہوئیں ایندی اُساری کیتی ہے۔ اتے قصے دے سارے کردار اپنیاں اپنیاں روایاں اتے جذباتی وابستگی پاروں ضرب المثل بن گن۔ جیویں جوہن یوسفؑ، برداران یوسفؑ، چاہ یوسفؑ، اتے زلیخا جے کردار قصے دے پلاٹ کوں جاندار بنیندے ڈسدن۔ زلیخا دے خواب، یوسفؑ دے خواب، مصر دا بازار، بندی خانہ، زنانِ مصر دا انگلیں کپن، بادشاہ مصر دا خواب، قحط دا زمانہ اتے زلیخا دے بڈھپے اتے نینگرپ دا بیان جاء جاء تے قاری دے اندر تجسس دے ودھارے دا سبب بندے۔

دلشاد کلانچوی مرحوم قصے دے مقدمے وچ لکھدن:

”ایں مثنوی وچ زلیخا دے گوناگوں تے تند و تیز جذبات دی بھر ماراے۔ عشقیہ جذبات اتے انسانی اُمنگاں اوندے دل و دماغ دا حصہ ہن۔ یوسفؑ توں جدائی دیاں کیفیات دے مناظر تاں کنہیں لاڈلیندن..... مولوی عبدالحکیم ہک وڈے فنکار طور ایں مثنوی دے عامیانہ جذبات کوں اُبھاریے اتے اینکوں جنسی جذبے

طہارت اتے عشقیہ خیالاں دی پاکیزگی تیں چُچاڈتے،“ (13)
عبدالحکیم ہک عالم فاضل شاعر ہا۔ اوں اپنے کمال فن نال عمومی چیزاں کوں وی خصوصیت دے
نال بیان کیتے۔ ایں کیفیت تے رمزیت وچ پوتے کجھ شعر ڈیکھو:

جو ڈیکھو لا جونتی پاک دامن
بیگانہ ڈیکھ کے لگدی کمان
انار انگور تے خرما جو کھاون
ڈیون قوت وَلے صفرا ودھاون
رہے سورج مکھی عاشق ہمیشہ
کہے دلدار توں مکھ نہ ویساں

(اچوی، ص: 133-131)

قصے وچ جاء جاء تے فارسی الفاظ، تراکیب اشعار وچ مُندری اچ تھیوے آلی کار جُئیے
ڈسدن۔ انھاں دی سہل اندازی اتجھی ہے جو قصے وچ ورتیل فارسی الفاظ مشکل نی چا پدے بلکہ چاٹو
سُچاٹو لگدن۔ شعر ڈیکھو:

سیہ مارے ازان مشکیں گلالہ
زدہ صد سالہ حلقہ گرد ہالہ

(اچوی، ص: 41)

بشارت باد ایں مہوش غلامے
غلامے خوش کلامے نیک نامے

(اچوی، ص: 98)

اُچوی کوں فنِ شعر گوئی تے جیڑھا ملکہ حاصل ہا اوہوں گھٹ لوکیں کوں نصیب تھیندے۔
ایندی شاعری تے غور کر تے تاجبات دا جہان وسیاڈ سدے۔ جیویں جو اے شعر ڈیکھو:

ملک در زیر فرمان تو بادا
فلک در زیر فرمان تو بادا

(اچوی، ص: 203)

اُچوی دی مثنوی زباندانی دا وی سوہنا نمونہ پیش کریندی ہے۔ اُنھاں دے کلام وچ دریا والی
کارروانی ہے۔ جے کتھائیں عشقیہ جذبات دا اظہار وی تھئے تاں اوندے وچ وی ہک سلیقہ، رکھ رکھاؤ
تے عالمانہ شان واضح نظر آندی ہے:

میں ہاں اے صاحب! باندی تہاڈی
ازل دے روز سوں ماندی تہاڈی
میں ہاں خادم توں ہئیں مخدوم میڈا
تُساں نوں حال سب معلوم میڈا
روے رتوں تے سینے سرد آہیں
جو اے دلبر! مویاں نوں مار ناہیں

(اچوی، ص: 127-125)

زبانہانی وانگوں ایں مثنوی وچ جذبات نگاری دے وی سوہنیں نمونے جہاں تے جھلکار
مریندے ڈسدن۔ حضرت یوسفؑ دے مترئے بھرانویں دے مظالم دا بیان یوسفؑ دا امان سینن دی قبر
تے دھانہ فریاد کرن، حضرت یعقوبؑ دا پتر دی جدائی وچ آہ و فغاں کرن دا بیان ہووے تے بھانویں
زلیخا دا یوسفؑ دے عشق وچ سُر بھج کر اپنی زار و قطار روون اتے اپنیاں ارداساں بیان کرن جذبات
نگاری دے شاندار نمونے ہن۔

جڈاں دا خواب وچ مکھڑا ڈیکھاو
ڈتو ڈکھڑا سکھڑا ونچاو
مینوں اے دلبر! ہک وار اگل لا
ہجر دی بھاہ نوں اگل لا کے وسما

(اچوی، ص: 150-149)

میں ہاں اے دلبر محض باندی تہاڈی
ازل دے روز دی ماندی تہاڈی
میں ہاں اے دلبر! مٹھی تہاڈی
ازل دے روز دی گٹھی تہاڈی
میں ہاں اے دلبر! کملی تہاڈی
ازل دے روز دی رملی تہاڈی

(اچوی، ص: 154)

ایویں اچوی دا قصہ خوبصورت تکرار لفظی، مکالمہ نگاری، محاکات نگاری، معاملہ بندی، صنعت
اعداد وغیرہ جیہاں خوبیاں دا سوہنا مرقعہ ہے۔ من حیث المجموع تو نسوی، ججی اتے لالی دے قصیاں
دے مقابلے وچ اچوی دی حیثیت ایویں ہے جیویں تورایت، زبور اتے انجیل دے سانئیں قرآن۔

3۔ احمد یار تونسوی ”یوسف علیہ السلام“:

مولوی احمد یار تونسوی سرانیکی زبان وچ ”یوسف علیہ السلام“ دے ناں نال قصہ تحریر کیتا۔ احمد یار تونسوی دی حیاتی اتے قصے دے سن تصنیف بارے کہیں وی کتاب وچ معلومات نی لھیاں۔ ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر ہوریں چھڑا ایہو لکھینے:

”مولوی احمد یار تونسوی سنی جندو میرانی تحصیل تونسہ ڈویژن ڈیرہ غازی خان دے راہن والے بلوچ خاندان دے فرد ہن۔“ (14)

ڈاکٹر ناصر ہوریں تونسوی دے قصے بارے مولوی لطف علی دی ہک روایت دا ذکر تے اوندے نال اختلاف وی کیجے، لکھدن:

”ہک روایت مشہور ہے جو لطف علی احمد یار دا قصہ سن تے آکھیا کہ اے معلوم نہ ہئی کہ تونسے دی چٹہ وچ حافظ احمد یار وی پئے تھیا۔ اساکوں ایں روایت تے یقین نی آندا کیوں جو احمد یار تونسوی دا قصہ ایڈازوردار کائینی کہ لطف علی جیہا وڈا شاعر ایڈے الفاظ پو لے۔“ (15)

مولوی احمد یار دا دور قصہ کاری خصوصاً مثنوی نگاری دے عروج دا دور ہاتے فارسی زبان اپنے عروج دا سواد چکھدی پئی ہئی۔ زباندانی، رفعت خیال، اتے شاعرانہ مزاج اعلیٰ درجے تے فائز تھی چکے ہن۔ مولوی احمد یار کوں اپنی زباندانی تے بہوں مان ڈسدے کیوں جو ایندا اظہار او خود اپنے قصے دے منڈھ اچ ”کسر نفسی“ دے عنوان پیٹھ کجھ ایں انداز نال کریندن:

نہیں چاندے شعر دیول ہن کیکر شعر جو کیجے
شاعر شعر کڈ پیے چن اگے رہ گئے پیجے کھیجے
ہوشیار بحر ڈونگھے وچ شوہ تاری وانگ ترے
شانہ جوڑ زبان کوں جو کہ کوشش شعر لکھیجے (16)

رہے ہا نقش نشانی میڈی قصہ جوڑ شہانہ
ہیرے لعل جواہر پوتم مجلس کان جوانہ
ناقص عقل نگاہ کر اُس وچ رکھن سے سے طعنہ
شاعر کل انصاف کرین ڈیکھ حروف وزن پیانہ

(تونسوی، ص: 3)

مولوی ہوراں دے قصے وچ زبان اوکھ اچ پھا تھی ڈس دی اے۔ لفظاں کوں سمجھن کیجے کہیں

ویلی اٹکل کرنی پوندی ہے تاں کہیں ویلی آنا ٹانا لاونا پوندے۔ سمورا قصہ ردیف کا فیہ وچ پھانتھا
ڈسدے۔ رہی سہی کسر اوسط درجے دے کاتب پوری کر چھوڑی اے۔ کجھ مصرعے ڈیکھو:

ع۔ چارے یار نبی دے آلی ہن تعلق تے موتی ہیرے (تونسوی، ص: 2)

ع۔ ہریر تیر توں تسبیح جاری لڑی لڑی پی جھوری (تونسوی، ص: 4)

ع۔ وچ محبوباں جسوں بالا بیدن روحا نوچہ روہ کالا (تونسوی، ص: 9)

پہلے مصرعے وچ ”علی“، ”آ علی“، ”لعل“، ”کوں“ ”تعل“، ڈوجھے مصرعے وچ ”ہر“، ”کوں“
”یر“، ”پڑ“، ”تیر“ اتے تریجھا مصرعہ سمورا مہمل چا پدے۔ ایس قصے وچ جاء جاء تے واقعاتی جھول
وی نشا بر ڈسدے۔ جیویں جو شاہ مصر دے خواب ڈیکھن دا بیان خود شامل قصہ ای کا کینی۔ جیڑھا جو قصے
دا ہک اہم واقعہ ہے جیندے بغیر کہانی اپنی ٹور ٹور دی نظر نی آندی۔ ایویں حضرت یوسف دی زلیخا نال
شادی دا بیان ص: 20، 21 اتے درج ہے۔ جڈاں جو انھاں دے مصر دے بادشاہ بنن اتے خوشحالی تے
خط سالی دے ست ست سال گزارن دا بیان اگوں تے وچ کراہیں ص: 23 اتے درج کیتا گئے۔
حالانکہ اے بیان آپ دی شادی توں پہلے آونا چاہیدا ہا۔

احمد یار دے قصے وچ اوزان دا گھٹ خیال رکھیا گئے۔ اتے بحر اس وی ڈو ورتیاں گن۔ حالانکہ
قصہ ہمیشہ ہکی بحر اچ ای سوہنا لگدے۔ خارج الوزن شعر ڈیکھو:

سخت عذاب پغلدے کنوں گرگ دا ڈریا
وت آئی کوک ڈینہ توں احمد پھروں پائی جھڑیا

(تونسوی، ص: 8)

دیگر بحر:

لتھا ڈینہ تے غم پلچ گے
آکھے کہیاں اندھارا سٹچ گے

(تونسوی، ص: 8)

احمد یار ہوراں اپنا قصہ کل 70 فارسی عنوانات تے مکمل کیتے۔ ایس قصے دے فنی فکری محاسن
محدود ہن پر ایندے باوجود وی ایندے وچ شاعرانہ تعلی، صنعت مبالغہ، صنعت اعداد اتے تکرار لفظی دے
نال نال تشبیہات، محاورات، استعارات، اتے تلمیحات دا بر محل ورتار قصے دے حسن وچ وادھے دا باعث
بندن۔ ایویں قصے وچ منظر نگاری، جذبات نگاری، جزئیات نگاری، ثقافت نگاری اتے مکالمہ نگاری دے
نال نال قبل از اسلام اتے بعد از اسلام دے تاریخی شعور کوں یکجا کرتے قصے کوں ہک ایجھا گلدستہ بنا
ڈتے جیندے وچ کئی رنگ برنگے پھل اپنی خوشبو اتے کنڈیاں سودھے موجود ہن۔ جے سرائیکی اچ

یوسفؑ زلیخا دے قصیاں دا تنقیدی ویورا کر تیجے تاں میڈی رائے وی ڈاکٹر ناصر ہوراں دی تلے ڈتی رائے سنویں ای ہوسی جو:

”تنقیدی نقطہ نگاہ نال اے سرائیکی زبان دا ڈوجھا مکمل تے اہم یوسفؑ زلیخا دا قصہ ضرور بندے۔ اگر سرائیکی مثنویات دے حوالے نال پرکھیا ونجے تاں مولوی احمد یار کول بچھوڑ اچ جاء ملے۔“ (17)

4۔ محمد نواز خوشتر ججوی (مثنوی یوسف زلیخا):

محمد نواز خوشتر ضلع رحیم یار خان دی تحصیل خانپور دے علاقے گڑھی اختیار خاں دے جم پل ہن۔ اپنا ناں نسبت تے جاہ نگاہیں بارے چٹاؤنی ڈیندیں ہوئیں او خود کتاب دے چھیکڑ وچ فارسی اکھریں وچ لکھدن:

”مصنف کتاب ہذا قصہ احسن القصص یوسفؑ علیہ السلام و بی بی زلیخا خاک راہ سگان درو منداں خادم الشعراء خاکسار محمد نواز خوشتر ولد خان غوث محمد خان صاحب مرحوم مغفور رنارڈ انسپکٹر پولیس علاقہ سندھ کراچی، قوم کلہوڑہ و اسی سکنہ جھوک فقیر شاہ محمد صاحب علیہ رحمۃ موضع پیر خان بلوچ داخلی گڑھی اختیار خان تحصیل خانپور ضلع رحیم یار خان، ریاست بہاول پور مغربی پاکستان حال محرر پھانک جج عباسیاں بقلم خود۔“ (18)

ایاز سہروردی لکھدن:

”آپ گڑھی اختیار خان (تحصیل خانپور) دی تاریخی وستی وچ 15 ذیقعد 1315ھ کوں غوث محمد خان عباسی دے گھر جیے جیڑھے جو پینشنر انسپکٹر پولیس ہن۔“ (19)

خوشتر قصے دے منڈھ وچ ”در بیان تصنیف تالیف قصہ میگوید“ دے عنوان تلے لکھدن:

ہک ڈینھ دل دلیل کیستی لکھ یار دی صفت ثنائے
کر تعیل امر دی بندے قلم دوات اٹھائے
قصہ حضرت یوسفؑ دا ہر قصہ کول اعلائے
جوڑ سناواں سچا قصہ طرز بحر دریائے (20)

شاعر قصے داسن تصنیف وی کتاب دے چھیکڑ وچ خود بیان کر ڈتے:

ختم تھیا تصنیف اے قصہ نال مشقت سائیں
سن تاریخ لکھیو نے احسن کر کے طلب رضائیں

تیرہ سو بہتر ہجری ذی الحج ماپ سنائیں
جمعہ روز ختم تھیا دفتر ترے تاریخ ڈسائیں

(ججوی، ص: 307)

خوشتر داسرائیکی زبان وچ لکھیا قصہ کل 248 فارسی عنوانات اُتے مشتمل اے۔ قصہ دامنڈھ ہزار سالہ شعری ریت موجب رب سوہنیں دی حمد اتے محمد عربی دی نعت نال پدھیندے۔ ول چارے یار نبی دے، منقبت امائن، قبلہ غریب نواز سید پیر محمد حسن شاہ صاحب سجادہ نشین بکائن شریف اتے نواب بہاول صادق محمد خان عباسی دیاں صفتاں دے بیان شامل قصہ ہن۔ ججوی دا قصہ پڑھن دے بعد پتہ لکھدے جو او نہ چھڑا سرائیکی بلکہ عربی اتے فارسی زبانوں اُتے وی دسترس رکھیندے ہن۔ انھوں دے قصہ دا پلاٹ مینڈھیاں آلی کارگندھیا ہویا ہے۔ ہر واقعہ اپنے توں پچھلے واقعے وچوں نکلا اڈسدے۔ یوسف زلیخا لکھن والے سمورے قصہ کاراں وچوں ججوی واحد قصہ کاراے جیندے قصہ دے پلاٹ وچ کتھائیں جھول نظری آندا۔ شاعر اپنے قصہ وچ کردار نگاری، منظر نگاری، جذبات نگاری، جزئیات نگاری اتے مکالمہ نگاری دے اتکھے شہ پارے تخلیق کیتن جو انھوں کوں پڑھن ویلے قاری دے ذہن دی سکرین تے اوں کیفیت دی فلم چلن پئے ویندی ہے۔ رحیم طلب مثنوی دے اگن اگن ویندیں ہونیں لکھدن:

”خوشتر دا بیان پُر لطف ہے۔ مثنوی دی زمین نرم تے بحر رواں ہے تے قاری

دے دل وچ لہندی ہے۔ منظر نگاری تے کمال حاصل اے۔ منظر دے بیان کیتے

تے قصے کوں اگوں ٹورن کیتے ہم قافیہ لفظ قطار در قطار کورے کاغذ تے لہندے

ڈسدن۔“ (21)

ججوی دے قصے وچ شاعرانہ حُسن خیال، رفعت فکر اتے زبان و بیان دی چاشنی دے نال نال علم بیان اتے صنائع بدائع دے رنگاں پاروں قصہ، قصہ نی رہیا بلکہ ہک آکھجی سنگری پنگری نینگر داروپ دھار گھدس جیندے سنگھار کوں ڈیکھن سانگے ہر نگاہ لہندی نظر آندی ہے۔ قصہ کئی عنوانات ایچ ونڈ کراہیں بیان کیتا گئے اتے ہر عنوان دا چھیکڑی مصرعہ دعائیہ اتے ضرب المثل دے رنگ ایچ رنگیا ڈسدے۔ کجھ دعائیہ اتے ضرب المثل مصرعے ڈیکھو:

خوشتر آس اُمید تکیسی خالق ذوالجلالے (ججوی، ص: 188)

خوشتر سبز روضہ وُج ڈیکھاں نور اکھیں دے نالے (ججوی، ص: 169)

خوشتر ہووے ہر دم سرتے پنجتن پاک داسایہ (ججوی، ص: 100)

خوشتر کوں نہ وِسرَن اصولوں دلبر لال سوہانزے (ججوی، ص: 110)

خوشتر ہاجھ صبر نہ چارا صبر کرن درکارے (ججوی، ص: 216)

References:

- * Associate Professor, Department of Siraiki, The Islamia University of Bahawalpur.
- 1. Qalaadari, Ahmad Hussain Qureshi, Punjabi Adab Ki Mukhtasar Tareekh (Lahore: Maktaba Library, 1972) 88.
- 2. Lali, Muhammad Siddique, Kulyaat-e-Lali (Compiled by Riaz Ahmad Shad), (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 1982) 356.
- 3. Hassan-ul-Haidri, Meer, Saraiki Adab, Mashamola: Tareekh Adbiyaat Musalman-e-Pak-o-Hind (Lahore: Punjab University, 1971) 382.
- 4. Lali, Hamid Ali, Muhammad Siddique Lali Fun Tey Shakhsiyat, Tehqeeqi Maqala Baraye M.A; Punjabi (Lahore: Department of Punjabi, Oriental College, Punjabi University, 1991) 45.
- 5. As above. 47.
- 6. Hassan-ul-Haidri, Meer, Tareekh Adbiyaat Musalman-e-Pak-o-Hind, 382.
- 7. Sajjad Haider Pervaiz, Dr., Mukhtasir Tareekh Zabaan-o-Adab Saraiki (Islamabad: Muqtadra Qoumi Zabaan, 2012) 320-321.
- 8. Lali, Muhammad Siddique, Kulyaat-e-Lali, 279.
- 9. Hassan-ul-Haidri, Meer, Tareekh Adbiyaat Musalman-e-Pak-o-Hind, 392.
- 10. Uchvi, Abdul Hakeem, Masanvi Yousuf Zulekha: Urdu Tarjma, Dilshad Kalanchvi (Bahawalpur: Urdu Academy, 1978) 39.
- 11. Kefi Jampuri, Saraiki Shairi (Multan: Bazam-e-Saqafat, 1969) 176.
- 12. Nasarullah Khan Nasir, Dr., Saraiki Shairi Daa Irteka (Multan: Saraiki Adbi Board, 2007) 382-383.
- 13. Kalanchvi, Dilshad, (Muqadama) Musanvi Yousuf Zulekha by Abdul Hakeem Uchvi, 81.
- 14. Nasarullah Khan Nasir, Dr., Saraiki Shairi Daa Irteka, 389-390.
- 15. Nasarullah Khan Nasir, Dr., Saraiki Shairi Daa Irteka (Multan: Saraiki Adbi Board, 2014) 319.
- 16. Tawnsvi, Ahmad Yar, Yousuf (A.S), (Multan: Qureshi Book Depu) 3.
- 17. Nasarullah Khan Nasir, Dr., Saraiki Shairi Daa Irteka, 390.
- 18. Jajvi, Muhammad Nawaz Khushtar, Masnavi Yousuf Zulekha (Bahawalpur: Saraiki Adbi Majlis, 2000) 310-311.
- 19. Sohrvardi, Ayaz, Jhalak (Rahimyar Khan: Saraiki Academy Jhok Ayaz, 1966) 45.
- 20. Jajvi, Muhammad Nawaz Khushtar, Masnavi Yousuf Zulekha, 14.
- 21. Rahim Talab, Khushtar Dee Yousuf Zulekha, Mashmola: Masanvi Yousuf Zulekha by Muhammad Nawaz Khushtar Jajvi, vii.